

Noves excavacions a la part baixa de Tarragona. Dades per a l'evolució urbanística de la ciutat romana

JOSEP MARIA MACIAS I SOLÉ*
JOSEP MARIA PUCHE I FONTANILLES*

La proliferació d'excavacions arqueològiques realitzades durant els darrers anys en la zona d'hàbitat de l'antiga Tàrraco, ens permet incrementar gradualment el coneixement sobre l'evolució i la transformació que pateix aquesta ciutat romana. Amb les excavacions que de forma molt sintètica mostrem en aquesta col·laboració i amb altres ja efectuades, s'aprecia com existeixen uns moments generalitzats de transformació per a determinades parts de la ciutat, si bé encara estem en una situació insatisfactòria per poder definir correctament la topografia i la funcionalitat de molts d'aquests espais.

EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES

Carrer de Fortuny, 12

Arran de la construcció d'un nou edifici d'habitatges l'excavació arqueològica desenvolupada permeté la documentació d'una parcel·la de l'entramat urbà de l'antiga Tàrraco. El solar se situa en una zona intramurs de la ciutat romana, propera al fòrum i en la qual darrerament s'havien documentat nombroses restes de tipus domèstic (Bermúdez 1993). El nou immoble afectava una superfície de 375 m² destinada a jardins des del segle XIX i en la qual pràcticament no s'havia edificat des de l'època romana.

En una primera fase desenvolupada l'any 1990, els treballs foren realitzats per l'efímer Centre d'Arqueologia Urbana de Tarragona,¹ i l'any 1994 es concloueren

* CODEX - Arqueologia i Patrimoni

1. Dels treballs del CAUT, efectuats durant l'any 1990, resta una memòria d'intervenció lliurada al Servei d'Arqueologia. Agraïm als autors d'aquesta memòria, A. Dasca i Rosa Palau (1991), que ens hagin permès de consultar-la.

per part de CODEX amb la realització exclusiva de les fonamentacions de l'immoble. Les excavacions han posat al descobert les restes d'un carrer romà, orientat aproximadament en sentit N/S, i part de les cases romanes contigües del costat oriental. Per sota i al bell mig de la calçada romana discorria una claveguera que recollia les aigües i deixalles de les cases adjacents.

De les evidències arqueològiques més antigues, documentades a partir de mitjan segle II aC, s'han obtingut escasses dades ja que les reformes posteriors les han afectades intensament. En aquest moment ja es constata el traçat del carrer romà, amb uns 6 metres d'amplada per uns 15 de llargària conservada, i del qual restaven nivells de terraplenament per sobre de la roca. També s'han conservat algunes clavegueres que recollien les aigües procedents de les cases i que foren semiexcavades en el nivell geològic i construïdes amb parets de pedra amb argila. Les cases que limiten en aquesta època amb el carrer estaven fetes de murs compostos de pedra treballada com a carreuó i lligada amb morter.

Durant el segle I dC es produeix una intensa reforma urbanística que afecta per igual les construccions domèstiques i el carrer. En aquest moment s'estableix el traçat d'una nova claveguera principal que refà totalment la que devia haver-hi en època tardorepublicana. També es produeix l'estesa d'una nova pavimentació que s'ha conservat fins al moment de les excavacions. Durant l'excavació del carrer, efectuada pel CAUT, s'aprecià com la seva pavimentació s'inicià amb l'estesa d'uns farciments de preparació formats per nivells arenosos i ben decantats, als quals se superposaven altres de formats per terres idèntiques i alternats amb capes regulars i homogènies de palets de riu. Per sobre reposaven les lloses de pedra de la calçada, de forma irregular i no escairades. Aquests blocs presentaven roderes dels carros i eren molt variats amb unes dimensions mitjanes d'1 per 1'30 metres i 0,40 de gruix. Majoritàriament la pedra era de tipus llis o fetge de gat i n'hi havia algunes de pedra de Santa Tecla. També es van localitzar dues pedres amb forats retallats per tal d'evacuar les aigües pluvials.

Per construir la claveguera central es va realitzar una rasa en l'estratigrafia antiga i en la roca que es folra lateralment amb dos murs que a la vegada sustenten les lloses del carrer. Les parets estan fetes mitjançant fileres ordenades de pedra irregular mitjana travada amb morter de calç. L'interior de la claveguera principal és arrebossat i la solera és pavimentada amb *signinum*. No obstant això, l'intens ús que ha degut patir aquesta conducció ha implicat una forta erosió i l'afectació d'aquest recobriment. També en aquesta fase es realitzen altres clavegueres procedents de les cases i amb una tècnica constructiva semblant. Paral·lelament les cases del carrer són reformades a partir del recreixement dels murs i del traçat d'altres de nous. Tota aquesta obra es fa amb murs de morter i pedra arrebossats i amb la cara superior nivellada i preparada per suportar un alçat de toves i/o tàpia. A la vegada es tracen noves clavegueres que des de les cases desguassen en la principal.

A partir d'aquest moment es desenvolupen diverses reformes constructives que s'adapten a la planta establerta durant el segle I dC i que consisteixen en la modificació dels límits de les estances, elevació de les cotes de pavimentació i en l'estesa

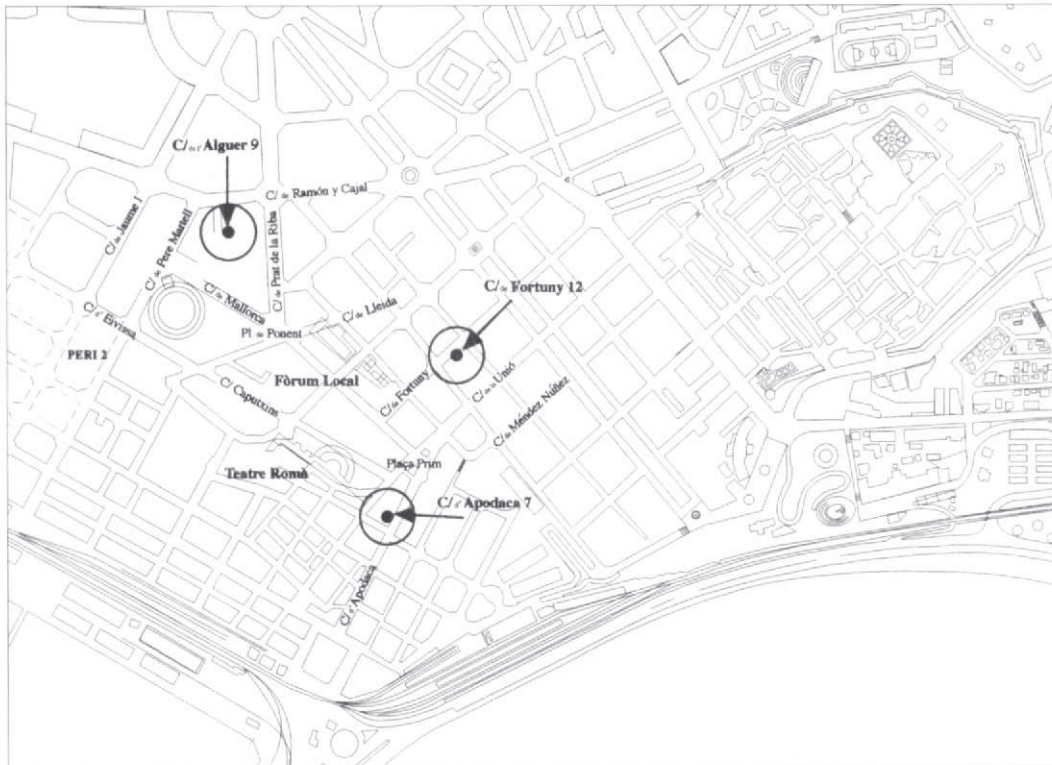

Figura 1. Plànol de situació.

de noves clavegueres. La funcionalitat d'aquests espais no ha estat satisfactòriament aclarida, tot i que és clara la identificació amb uns espais urbans que, en la planta baixa, mantenien una activitat industrial no determinada. Això es detecta a partir de la identificació de nombroses restes de dipòsits de *signinum* amb cantonades en mitja canya o en la constatació d'àmbits d'emmagatzemament a partir d'evidències de dòlies. Presumiblement, els àmbits privats es devien situar en un pis superior o bé en la part posterior de la casa. L'única evidència que es podria relacionar amb la part privada de la casa és un *opus tessellatum* documentat en una estança allunyada del carrer i amb una decoració romboïdal simple feta amb tesselles blanques.

Un dels aspectes més importants que ofereix aquesta zona arqueològica ha estat la possibilitat de documentar estratigràficament l'abandó residencial d'aquest sector de la ciutat. Aquesta transformació es reflecteix en l'obliteració de la xarxa de clavegueram, tant de les conduccions provinents de les cases com de la claveguera general situada al mig del carrer. Els treballs mostren com, dins de les estances altimperiials, es constaten nivells cendrosos, alguns amb restes cremades de l'embigat de fusta i just per sobre de les pavimentacions. Per damunt d'aquests estrats es docu-

menten potents nivells d'enderroc, a més d'un abocador ceràmic situat en una de les estances. La datació d'aquest abandó se situa durant el segle IV dC, en funció dels materials recuperats en els nivells d'enderroc i de l'abocador ceràmic (Adserias i altres, en premsa).

Carrer de l'Alguer, 9

L'excavació desenvolupada l'any 1994 en el solar núm. 9 del carrer de l'Alguer fou motivada per la realització d'un projecte d'ampliació i reforma d'un taller mecànic en què es preveia un rebaix fins a una profunditat de dos metres. Els treballs consistiren en una excavació en extensió que abraçà una superfície de 310 m².

El solar se situa fora de l'hipotètic traçat de la muralla tardoromana, prop de la presumpta porta d'accés a la ciutat i al fòrum municipal i en una àrea on han sovintejat les troballes arqueològiques produïdes durant el segle XX sense un estricte control arqueològic. Malgrat que era fora la muralla, en aquesta zona hi havia una gran densitat d'estructures suburbanes. A partir del segle III, la transformació urbanística que pateix la ciutat s'observa amb el colgament de les estructures domèstiques amb l'aparició de zones funeràries (Sánchez, 1973).

Cal destacar, per la seva proximitat, les troballes realitzades en el número 5 del mateix carrer de l'Alguer, on es van identificar 41 enterraments que a partir dels dibuixos de les àmfors publicades podem apuntar una cronologia del segle IV a principis del V. Es va documentar també un mur de carreuó conservat amb una longitud de 16 metres, creuant de forma obliqua el solar i que finalitzava en un dipòsit o cisterna (Sánchez, 1973).

Les obres de construcció dels edificis situats en els immobles números 11 i 13 del mateix carrer van comportar el descobriment de més enterraments superposats a l'estratigrafia de colgament d'una estança pavimentada amb un mosaic policrom decorat amb peïxos. El mosaic ocupava un quadrat de 2,37 m de costat i en el centre presentava un encaix quadrangular. Com les parets que envoltaven el mosaic estaven cobertes per plaques de marbre i es recuperaren diverses conduccions de plom per a l'arribada i sortida d'aigua, es va hipotetitzar sobre l'existència d'una petita font o sortidor (Sánchez 1973).

Durant els nostres treballs es recuperà part d'un edifici que havia experimentat diverses transformacions i que, segurament, tenia relació directa amb les restes descobertes en els números 5, 11-13 del mateix carrer de l'Alguer. Malauradament la precarietat de les plantes que es van realitzar l'any 1973 i el fet de no haver desenvolupat una excavació arqueològica en extensió ens impedeix unificar amb fiabilitat les restes de totes les intervencions.

El primer moment constructiu constatat per nosaltres s'hauria de datar entre finals del segle II aC i inicis del següent; no obstant això, l'aparició residual de materials atribuïbles als segles III-II aC i el context arqueològic de la zona, ens plantegen una teòrica ocupació anterior. Les primeres estructures construïdes serien un

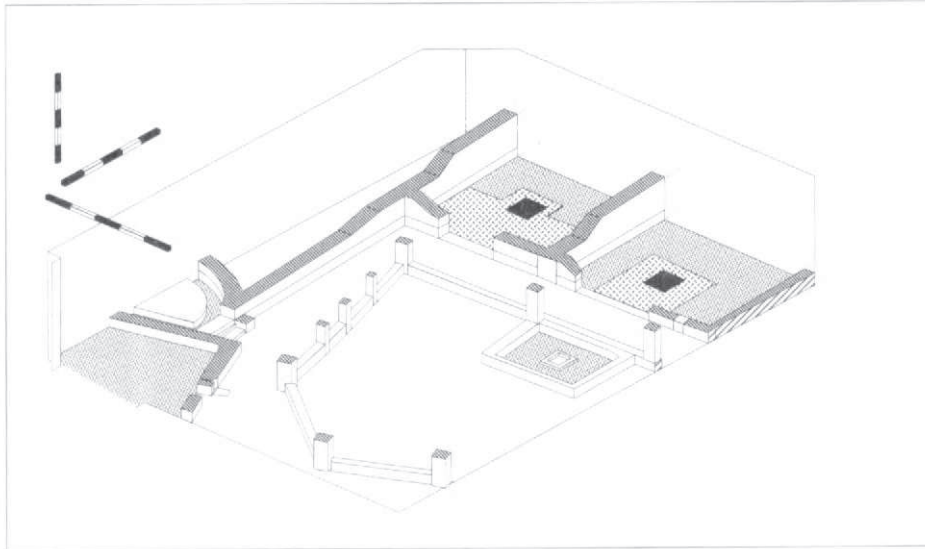

Figura 2. Reconstrucció axonòmica de la fase antoniniana del carrer de l'Alguer, 9.

mur associat a un paviment en *opus signinum* i que formaven part d'un edifici que s'estenia per sota del solar núm. 11. En un moment posterior s'arrasa el mur fins a l'alçada del paviment i s'amplien els límits d'aquesta habitació amb dos murs nous.

En època augustiniana es realitza la primera gran transformació del solar amb la construcció d'un segon edifici del qual coneixem un mur que enllaça amb les estructures anteriors, més dues habitacions disposades entorn d'un àmbit central, possiblement descobert, que perdura en les fases posteriors. Durant el període flavi es detecten una sèrie de reformes destinades al recreixement dels murs augustinians, juntament amb l'elevació de la cota de pavimentació i l'obertura d'una porta en els murs de l'edifici tardorepublicà. La troballa de nombrosos fragments d'una rica decoració parietal pintada en els farciments de la següent fase fa pensar en la possibilitat que aquesta reforma anés acompanyada d'un embelliment pictòric de les parets.

En època antoniniana l'edifici pateix una nova transformació amb l'execució d'un projecte en el qual se li dona un tractament molt més ric i sumptuari, alhora que es modifica parcialment l'itinerari intern i es recreixen diferents murs. Al voltant d'un àmbit descobert, en el qual trobaríem una petita fontana, es defineix un petit porticat que dona a una sèrie d'estances que el vorejarien. D'aquestes estances hem pogut treballar en dues que presentarien una pavimentació mixta de marbre (pòrfid verd i marbre blanc local) i d'*opus signinum*. Com a motiu central hi hauria un *opus sectile*, del qual n'hem recuperat un de conservat gairebé íntegrament. Aquest és de planta quadrada amb dos metres per costat. Té una decoració geomètrica amb motius circulars secants separats per elements vegetals i geomètrics, que

es poden considerar de mòdul mitjà i quadrat amb motius compostos, segons la classificació de Guidobaldi (Guidobaldi, 1985). Més que per les seves dimensions, o que pel motiu decoratiu, aquest *opus sectile* destaca per la gran qualitat tècnica de la seva execució. Està fet amb petites peces de marbre, de formes diverses perfectament encaixades entre si i apropant-se, tècnicament, al mosaic utilitzant-se set tipus diferents de marbre (*Roso Antico*, *Giallo Antico*, *Pavonazzeto*, jaspi de la Cinta, pòrfir verd de Lacedemònia, i, possiblement, marbre de Santa Tecla i de Carrara). La planta d'aquestes dues pavimentacions (*opus signinum* en forma de U emmarcant un paviment de marbre decorat amb un *opus sectile* central) ens indica que, amb quasi tota probabilitat, aquestes estances serien *triclinia*.

A més, s'afegeix un sòcol de plaques de marbre a les parets i, per sobre seu, es desenvolupa una rica decoració pictòrica formada per un fons negre-blau amb panells rectangulars vermells separats per elements vegetals i que contenen en el seu interior dues candeleres. La part superior devia ser de color groc i devia estar rematat per una cornisa de marbres motllurats. Ens trobem davant d'un clar exemple de pintura mural urbana d'època antoniniana, amb certs trets de caire arcaic que recorden els estils pompeians III i IV (Abad, 1992). Malgrat aquest gust conservador, els detalls tècnics de la realització de les pintures són d'alta qualitat, i es poden equiparar, perfectament, a l'*opus sectile* recuperat.²

Aquest mateix projecte constructiu pateix una sèrie de transformacions menors, com és el repicat de les parets del mur perimetral al pati, per tal de col·locar un recobriments, segurament també de marbre. Crida també l'atenció, tot i que pot ser conseqüència d'un procés d'espoliació no constatat durant el registre arqueològic, l'absència en tot el corredor perimetral d'una pavimentació en *opus signinum*, en contra del que sol ser usual en aquest tipus d'edificacions.

Durant la primera meitat del segle III es produeix l'abandó d'aquesta part de l'edifici. A la vegada es desenvolupa una espoliació sistemàtica, que va afectar principalment els elements ornamentals de marbre, inclosos els *opus sectile*, i les conduccions de plom de la fontana. Les darreres evidències se situen entre finals del segle IV i tot el V, moment en el qual també es desenvolupa una acció de saqueig. A partir d'aquest moment les restes quedaren colgades i la zona es destinà a usos agrícoles fins al segle XX, moment en què s'edifica l'edifici on s'ha desenvolupat aquesta excavació.

La sumptuositat dels elements decoratius definits en aquest edifici, així com la seva peculiar planta, amb dos *triclinia* identificats oberts a un porticat que envolta un espai obert ens fa plantejar la funcionalitat d'aquest edifici. L'existència de dos *triclinia* en un mateix edifici no és un fenomen estrany, però sí que ho és el fet que que se situïn l'un al costat de l'altre. Es podria especular amb la possibilitat d'un edifici de caràcter públic o semipúblic, però l'absència de qualsevol element epigrà-

2. Agraïm l'ajut facilitat per l'arqueòloga Montse Garcia en la classificació dels marbres de l'excavació, així com les dades que ens ha facilitat sobre la decoració pictòrica que actualment està en curs d'estudi.

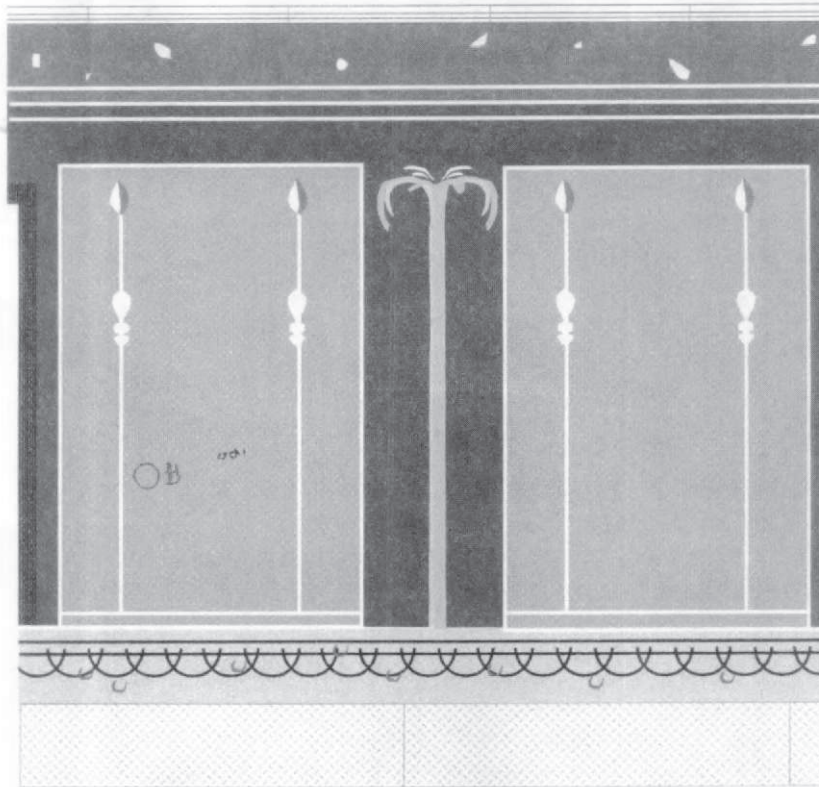

Figura 3. Restitució de la decoració parietal de l'habitació de l'opus sectile del carrer de l'Alguer.

fic i escultòric fa valer més, ara per ara, la hipòtesi d'un edifici privat. Si es considera el valor de sala pública que, sovint, adquirien els *triclinia*, a més de la seva funció com a menjadors (Vitruvi VI 5 i VI 6); no es pot descartar que les restes identificades en el carrer de l'Alguer corresponguin a una àrea de representació d'una rica *domus* privada que devia tenir, com a mínim, dos *triclinia* oberts a un porticat i a un espai obert.

Carrer d'Apodaca, 7

Aquest solar ocupa una superfície d'uns 590 m², molt afectada, però, per una nau industrial d'època contemporània, i se situava entre el traçat hipotètic de la muralla i la zona portuària de la ciutat; ben a prop del vial urbà que uniria aquestes dues parts de la ciutat. Des de l'època moderna, el carrer d'Apodaca i la seva prolongació na-

tural (carrer de la Unió) continuen essent un vial de connexió fonamental entre el barri marítim i el centre de la ciutat. És un emplaçament ric en troballes arqueològiques, entre les quals destaca la zona del teatre romà. Aquí s'han trobat grans dipòsits relacionats tradicionalment amb infraestructures d'emmagatzematge del port i datats en època tardorepublicana. La progressiva monumentalització de la ciutat va abocar aquest sector a una nova funcionalitat de caire lúdic amb la construcció d'un gran complex centralitzat en el teatre, que a més incloïa un nimfeu amb estany central i un seguit d'estructures encara no prou ben identificades. A partir del segle II aquest conjunt s'abandona i es constata una reutilització de caràcter indefinit (Mar; Roca; Ruiz de Arbulo, 1983).

Una altra troballa plenament relacionada amb les restes que presentem és el col·lector documentat l'any 1958 pel doctor Aleu, descobert en netejar i sanejar la xarxa de clavegueram de Tarragona. Una part d'aquesta infraestructura l'hem poguda excavar en aquest solar i ens permet assegurar plenament la seva filiació romana. El col·lector devia recollir les aigües de part de la zona residencial central i devia continuar en direcció al port travessant obliquament el carrer de sant Miquel fins a arribar al carrer de Rebolledo. Aquí devia tornar a girar a l'alçada del carrer Reial, devia creuar la plaça dels Carros per finalitzar el seu recorregut a l'alçada de l'actual emplaçament del destacament de marina de la Guàrdia Civil (Aleu, 1983).

La topografia original d'aquest solar devia estar marcada per la presència d'una rasa natural, situada aproximadament per sota del carrer d'Apodaca, i un fort desnivell del subsòl rocallós que es devia reflectir en l'existència d'un esglaó natural amb pendent fins al mar. Sobre aquesta topografia se situen les primeres construccions conegudes, datades en un moment no determinat dels segles III i II aC. Destaca especialment un dau d'argila parcialment conservat i amb les superfícies enlluïdes de calç. Amb aquest dau es relacionava un petit conjunt de materials integrat per una pàtera de ceràmica calena decorada amb un relleu d'una nereida cavalcant sobre un tritó, un cernos figurat amb cap de Core, una antefixa i una terracota animal. Tots aquests elements són datats en la primera meitat del segle II aC (Puche, en premsa). L'excepcionalitat d'aquest conjunt ens planteja la possibilitat d'identificar les restes amb un petit lloc de culte, sigui privat o públic, en què el dau d'argila podria correspondre a una ara o bé al suport d'una *mensa*. Per contra, en la part més elevada del solar, les restes localitzades són, per la seva entitat arquitectònica, de caràcter domèstic sense que es pugui precisar si són d'hàbitat o d'emmagatzematge.

La primera gran transformació que pateix tot aquest sector s'ha de situar a finals del segle II aC, o inicis del següent, moment en el qual segurament es construeix un mur de contenció de terraplenaments i un gran col·lector, del qual es van visualitzar uns 32 metres. Aquestes obres impliquen la urbanització de la rasa natural preexistent, ampliant la superfície susceptible d'ésser edificada i l'estesa d'equipaments de desguàs.

Per les dimensions i les característiques del col·lector —una alçària interna màxima de prop de 2,5 metres per una amplària d'1,8 metres— s'ha de suposar que es

Figura 4. *Opus sectile* del carrer de l'Alguer, 9.

tracta d'un dels equipaments principals que recollia els residus urbans procedents de la zona residencial i els canalitzava cap al port. De fet, en el solar del carrer Apodaca hi havia tres clavegueres més que desguassaven en el col·lector, de les quals poca cosa es pot dir ja que es trobaven escapçades per les construccions modernes.

És un col·lector parcialment excavat a la roca, amb parets de carreus irregulars lligats en sec i sobre les quals reposava una volta de canó feta amb blocs regulars sense cap tipus de lligada. A la base les parets estaven formades per dues filades de carreus, mentre que la coberta ho era sols d'una. Com a solera hi havia la mateixa roca, sense que hi hagués cap preocupació per regularitzar-la o uniformitzar-la. Presenta un fort pendent, que arriba a un màxim d'un 8% de tal manera que devia d'accelerar en gran manera la velocitat de circulació de l'aigua, fet que provocava una forta erosió de la seva part inferior, fins a l'extrem de deixar descalçats diversos carreus.

Sobre la plataforma creada amb el cobriment de la rasa natural es construeix, a l'entorn de l'època augustiniana, un edifici de carreus amb una planta indeterminada que presenta diferents reformes, sobretot en la pavimentació. D'aquestes reformes cal destacar l'existència d'unes latrines i d'un *opus tessellatum* que s'ha datat, a partir del material utilitzat durant la seva construcció, a mitjan segle I dC. En època flàvia tota aquesta àrea és objecte d'un nou projecte urbanístic de grans dimensions, en el qual es construeix un gran edifici amb parets de *caementicium*—sense acabats conservats— i paviments enllosats amb marbre sobre preparacions de morter. Aquestes característiques, juntament amb les seves dimensions, que so-

brepassen de llarg les del solar, ens fan considerar la possibilitat d'un complex d'ús públic, sobretot si tenim en compte la proximitat del teatre i la coincidència cronològica dels seus moments inicials (Mar; Roca; Ruiz de Arbulo, 1993).

A partir d'aquest moment no constatem cap nova fase constructiva i les evidències antròpiques es limiten a l'abandonament progressiu d'aquesta àrea. La dada més important fa referència a l'obliteració, bàsicament per deposicions naturals no extretes per treballs de manteniment, del col·lector tardorepublicà que s'havia mantingut en funcionament fins al segle IV dC (Adseries i altres, en premsa). Aquesta és una dada d'especial rellevància per les connotacions que comporta l'obliteració d'una de les grans infraestructures de la ciutat i la lectura que es pugui fer amb relació a la transformació urbanística de la Tàrraco baiximperial.

No hi ha més indicis d'ocupació fins a l'època baixmedieval, quan en el segle XV s'estableix una foneria que aprofita les estructures romanes preexistents. A partir d'aquest moment hi ha, per la proximitat amb el port, una continuació en l'ocupació que no s'interromp fins al moment actual, quan s'enderroca la serralleria contemporània i es decideix construir l'actual immoble.

CONCLUSIONS

La proliferació d'actuacions arqueològiques durant els darrers anys en la ciutat de Tarragona, ens permet precisar els principals moments de la transformació urbanística de la ciutat de Tàrraco. Igualment, cada cop disposem de més elements conformadors de la retícula urbana com són els carrers i els col·lectors. L'existència dels mateixos condicionants topogràfics fa que, comprensiblement, part dels elements urbanístics romans pervisquin en la xarxa urbana que va ser definida durant l'exemple del segle XIX. Així, el carrer de Fortuny actual manté la mateixa alineació que el vial romà precedent, tot i que desplaçat a l'oest de tal manera que els números parells reposen sobre l'antic vial romà i el carrer actual s'estén per sobre de les cases romanes de la banda occidental. La documentació del vial romà del carrer de Fortuny és de gran importància per a la millora del coneixement de la xarxa urbanística de la ciutat. De ben segur aquest carrer connectava amb el documentat en l'àrea del fòrum local per part de Serra Vilaró (1932), i del qual més endavant s'ha localitzat la continuació (Güell, 1990). Per altra banda, el col·lector tardorepublicà aprofita en part un barranc natural que facilita la unió entre la ciutat intramurs i la zona portuària. En aquest pas natural forçosament hauríem de situar un vial romà que, presumiblement era el mateix que el carrer romà de 7 metres d'amplària documentat en la plaça Prim, 4 (Cortés i Gabriel, 1985). Veiem com aquest nexa d'unió es manté actualment amb els carrers d'Apodaca i d'Unió.

Des d'una vessant històrica, les dades arqueològiques obtingudes durant els darrers anys prenen més volum i consistència per tal de confrontar-les amb els principals moments històrics de la ciutat. Les primeres evidències importants d'una reforma urbana d'època romana a la part baixa de la ciutat les trobem a la segona meitat del segle II aC.

En aquest moment es traça, a l'igual que el vial romà documentat al carrer de Méndez Núñez (Aquilué; Dupré, 1986, 16), el carrer documentat en el carrer de Fortuny. En una època compresa entre finals del segle II aC o inicis del següent és quan podem situar les primeres construccions del carrer d'Alguer. Al carrer d'Apodaca també es constata en aquesta època una intensa transformació urbanística i el traçat del col·lector.

A més a més, durant la segona meitat del segle II aC es documenta la primera reforma urbanística en l'àrea de poblament ibèric documentada en la zona del carrer de Pere Martell (Adserias; Burés; Ramón 1995). Altres excavacions arqueològiques desenvolupades anteriorment en una zona propera al carrer de Fortuny (carrers del Governador González i d'Unió) també permeten documentar l'aparició de *domus* urbanes a partir de la segona meitat del segle II aC (Bermúdez, 1993). Finalment, en el carrer de Lleida, 27, situat entre el fòrum i la muralla, s'identifica una segona urbanització a finals del segle II aC (Güell; Diloli; Piñol, 1994, 111).

Creiem que les dades obtingudes en totes aquestes actuacions arqueològiques desenvolupades en solars de gran extensió, confirmen la hipòtesi establerta per Aquilué i Dupré (1986) a partir de petites excavacions en l'àrea urbana intramurs i on es plantejava l'ampliació de la muralla tardorepublicana entre els anys 150 i 125 aC. En aquest sentit, els resultats darrerament obtinguts poden demostrar arqueològicament l'existència d'un vincle urbanístic i una relativa coetaneïtat entre una planificació urbanística tardorepublicana, d'acord amb les necessitats d'una ciutat en creixement, i el traçat de l'ampliació del recinte emmurallat que, en definitiva, és l'element inherent a tot projecte urbanístic d'aquesta època.

Inicialment, però, s'ha considerat el desenvolupament de les guerres celtibèriques i lusitanes com el factor que impulsà la construcció de l'ampliació de la muralla (Aquilué; Dupré, 1986, 17) per donar cabuda d'aquesta manera a les tropes consulars que arribaven a la ciutat de Tàrraco. Tanmateix creiem que el desenvolupament urbanístic que experimenta la ciutat en aquesta època és fruit d'un context més generalitzat en què el factor militar no és un element exclusiu i, a més, s'estén en un període temporal més ampli que devia abraçar tota la segona meitat del segle II aC. Les evidències arqueològiques d'aquesta època —construcció d'una muralla, traçat de carrers i definició d'una xarxa de sanejament— reflecteixen una eclosió urbanística impròpia d'un assentament militar, i més característica d'una ciutat planificada expressament. És el fet consumat d'una societat que s'imposa i que absorbeix definitivament l'antic nucli de poblament ibèric.

La ciutat que es defineix en aquest moment és conseqüència del seu desenvolupament urbanístic i militar intrínsec; que devia tenir també una forta emigració civil formada pels veterans llicenciats i aquells que pretenien l'explotació comercial i econòmica dels recursos econòmics que es generaven amb l'ocupació d'un territori (Marín, 1988, 79). Aquesta transformació s'ha d'emmarcar també en el procés que s'observa en el nord-est de la *Citerior*, després de les guerres celtibèriques i lusitanes, amb la creació de noves ciutats i vies de comunicació (Guitart, 1994 i Sanmartí 1994). Finalment, en aquest període es constata l'inici de l'explotació de l'*Ager Tarraconensis* (Keay; Carreté; Millet, 1989, 129).

No es tornen a documentar reformes intenses fins a l'època augustiniana. En els casos referenciats anteriorment,³ s'observa un urbanisme més evolucionat, tant pel que fa a les tècniques constructives com a la constatació de projectes arquitectònics de més envergadura. En aquest moment sembla desenvolupar-se l'ocupació suburbial de la ciutat en aquells sectors que, pel fet de trobar-se fora de l'àrea portuària o de poblament ibèric, no havien experimentat una transformació urbanística (Terré, 1990; Arbeloa, 1989). Igualment, a finals del segle I aC es produeix la construcció del tram d'aqüeducte conservat en el Camí de l'Àngel (León, 1993). Aquest tram s'ha concebut com una de les ramificacions a la ciutat de l'aqüeducte que portava aigua des del Francolí, i del qual formava part el pont del Diable o l'aqüeducte de les Ferreres, datat tradicionalment també en època d'August (Aquilué i altres, 1991).

És en aquesta època d'August quan se suposa que es produeixen les transformacions que han donat peu al fòrum de la ciutat conservat actualment: construcció de la basílica, edificis cultuals i monuments honorífics, teòrica ampliació del recinte foral i traçat intramurs d'una ramificació de la via Augusta (Ruiz de Arbulo, 1990). Cal plantejar-se una transformació paral·lela i interrelacionada entre el recinte foral i el seu entorn més immediat. Aquest canvi es pot constatar a partir de la reforma de les cases, els carrers i els equipaments ja existents en el seu entorn, o bé amb la transformació i embelliment de les àrees suburbanes properes a la ramificació de la Via Augusta en sortir de la ciutat des del fòrum.

D'altra banda, darrers treballs arqueològics desenvolupats per CODEX en la zona del PERI 2 han permès la identificació d'un carrer traçat en època augustiniana i amb una amplada mínima de 10 metres. Aquest carrer transita per sota de l'actual carrer d'Eivissa i de l'antic camí de la Fonteta i, al seu costat, se situen diversos monuments funeraris, tres de coneguts (TED'A, 1987) i quatre que no ho són. El traçat d'aquest vial juntament amb la seva datació són els elements que ens fan pensar que aquest devia formar part de la xarxa de carrers creada arran de la reforma de la via Augusta i del pas d'una ramificació pel centre ciutadà de l'època, el fòrum de la colònia. En aquesta zona també s'han localitzat altres restes de via que, sense referències estratigràfiques, s'han atribuït a aquesta època. Així, la construcció l'any 1952 dels immobles 3-7 del carrer de *Liberación*, actualment carrer de Mallorca, va comportar la localització d'un carrer enllosat amb una amplada de 6 metres (Sánchez, 1973) i que davallava en direcció a la plaça de Braus, indret en el qual es va recuperar un miliari d'època augustiniana (TED'A, 1990). L'any 1964 es localitzà un altre fragment de carrer en el solar núm. 4 del carrer de Prat de la Riba i, l'any 1973, un altre fragment en el solar núm 57 del carrer de Ramon i Cajal (Sánchez, 1990, 137).

Quant a les excavacions del carrer d'Apodaca, s'observa cert paral·lelisme amb l'evolució cronològica detectada en l'àrea del teatre romà (Mar; Roca; Ruiz

3. Podríem afegir-hi també les reformes que d'aquesta època s'han documentat en el solar núm. 24 del carrer dels Caputxins (Miró, 1988, 6).

de Arbulo, 1993). Tant per la seqüència estratigràfica, com per la tipologia i orientació de les principals estructures, es poden establir unes clares connexions amb la veïna àrea del teatre romà. Futurs treballs hauran de valorar l'impacte del condicionament d'aquesta àrea com a zona lúdica. Cal assenyalar que en un indret proper com és el solar núm. 24 del carrer dels Caputxins és documentat, a finals del segle I dC, la construcció d'un gran edifici també fet de murs encofrats (Miró, 1988, 6).

Amb aquestes dades es conclou que la intensa reforma que es produí en la segona meitat del segle II aC establí els eixos urbanístics bàsics de la ciutat, alguns dels quals es mantindrien fins a l'època baiximperial. Són els casos del carrer de Fortuny i el col·lector del carrer d'Apodaca. Més endavant la ciutat experimenta canvis substancials en determinats punts de la ciutat i en funció de projectes urbanístics de gran envergadura que segurament afectaren l'entorn residencial més proper. La definició del fòrum augusteu —més el traçat de la via Augusta— i el complex del teatre en època flàvia incidirien d'aquesta forma.

Les dades referents a l'obliteració del col·lector i a l'abandó de les restes dels carrers de Fortuny i d'Apodaca són de gran rellevància per entendre el procés d'abandó de la ciutat. No és l'objectiu d'aquest article incidir en aquest punt. No obstant això, cal tenir present que la datació de segle IV (Adserias i altres, en premsa) per a l'abandó d'aquesta part de la ciutat minimitza l'efecte de la teòrica invasió del segle III dC. La transformació i contracció de la ciutat de Tarragona no es pot explicar únicament a partir de modificacions motivades per fets històrics puntuals —la destrucció de Tàrraco pels francs o la rebel·lió de Magnenci (Járrega 1990)—, sinó que és conseqüència de la incapacitat de mantenir o renovar la xarxa urbana seguint el model de les ja antigues ciutats altimperials (per a una visió general, Menchon; Macias; Muñoz, 1994).

BIBLIOGRAFIA

- ALEU (1983). «Cloacas de la Tarragona romana.» *Diario Español de Tarragona*, (10-III-1983), núm. 13.542.
- ABAD (1992). «La pintura mural romana en España.» A: *I Coloquio Mural de Pintura Romana en España*. València. P. 13-20.
- ADSERIAS, M.; BURÉS, L.; RAMÓN, E. (1995). «Excavacions al carrer de Pere Martell de Tarragona: 1000 anys d'evolució urbana (del segle V aC al V dC)». A: *Tribuna d'Arqueologia 1993-1994*. Barcelona. Pàgs. 75-86.
- ADSERIAS, M., MACIAS, J.M., PUCHE, J.M., MENCHÓN, J.J. [en premsa]. «La transformació urbana de Tarragona al segle IV. Noves aportacions». A: *Hispania i Roma. D'August a Carlemany. Congrés d'homenatge al Dr. Pere de Palol*. Girona (1995).
- AQUILUÉ, X.; DUPRÉ, X.; MASSÓ, J.M.; RUIZ DE ARBULO, J. (1991). *Tarraco. Guia Arqueològica*. Tarragona.

- AQUILUÉ, X.; DUPRÉ, X.; MASSÓ, J, RUIZ DE ARBULO, J. (1991). «La cronologia de les muralles de Tàrraco». *Revista d'Arqueologia de Ponent 1*. Lleida. P. 271-304.
- ARBELOA, J.-V.M. (1989). «L'ocupació suburbial de les ciutats romanes: el sector nord-oriental de Tàrraco». *Bulletí Arqueològic anys (1986-1987) [Tarragona]* èp. V, núm. 8-9, Pàgs. 87-124.
- BERMÚDEZ, A. (1993). «L'àrea d'hàbitat intramurs de l'antiga Tàrraco». A: *Tribuna d'Arqueologia 1991-1992*. Barcelona. P. 87-96.
- CORTÉS, R.; GABRIEL, F. (1995). *Tarraco: recull de dades arqueològiques*. Barcelona.
- DASCA, A.; PALAU, R. (1991). *Memòria de la intervenció arqueològica del carrer Fortuny núm. 12, lliurada al Servei d'Arqueologia de Catalunya*. Manuscrit. Tarragona.
- GÜELL AGRAMUNT, M.; SÁNCHEZ REAL, J. (1995). «Para una revisión del material del corte Sánchez Real de la muralla de Tarragona». A: *Quaderns d'Història Tarraconense XIII*. Tarragona. P. 77-94.
- GÜELL, M. (1990). *Memòria de la intervenció realitzada al carrer Unió núm. 43, lliurada al Servei d'Arqueologia de Catalunya*. Manuscrit. Tarragona.
- GÜELL, M.; DILOLI, J.; PIÑOL, LL. (1994). «Noves aportacions al coneixement de la Tàrraco tardo-republicana: el carrer de Lleida, 27». A: *Tribuna d'Arqueologia 1992-1993*. Barcelona. P. 107-114.
- GUIDOBALDI, F. (1985). «Pavimenti in *Opus Sectile* di Roma e del l'area romana: proposte per una classificazione e criteri di datazione.» A: *Marmi Anticchi. Problemi di restauro e d'Identificazione*. Roma: Ed. L'Erma, P. 225-238.
- GUITART, J. (1993). «Un programa de fundacions urbanes a la Hispania Citerior del principi del segle IaC.» A: *La ciutat en el món romà. Actes del XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica*. Vol. 1. Tarragona.
- JARREGA DOMÍNGUEZ, R. (1990). «La ciudad de Tarraco y las repercusiones hispánicas de la rebelión de Magnencio: Un problema histórico-arqueológico». A: *Studia Historica Historia Antigua*. Vol. 8. Madrid.
- KEAY, S.; CARRETÉ, J.M.; MILLET, M. (1989) «Ciutat i camp en el món romà: les prospeccions a l'Ager Tarraconensis». A: *Tribuna d'Arqueologia 1988-1989*. Barcelona, 1989, p. 121-129.
- LEÓN, A.M. (1993). «Aqüeducte del camí de l'Àngel, Tarragona». A: *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana Antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*. Barcelona. P. 253.
- MAR, R.; ROCA, M.; RUIZ DE ARBULO, J. (1993). «El teatro romano de Tarragona. Un problema pendiente». A: *Teatros romanos de Hispania. Cuadernos de Arquitectura romana*. Vol. 2. Madrid. P. 11-23.
- MARÍN DÍAZ, M. A. (1988). *Emigración, colonización y municipalización en la Hispania Republicana*. Granada: Monografías Universidad de Granada.
- MENCHÓN, J.J.; MACIAS, J.M.; MELGAR, A. (1994) «Aproximació al procés transformador de la ciutat de Tàrraco. Del baix imperi a l'edat mitjana». *Pyrenae*. [Barcelona] (1994), núm. 25, p. 225-243.

- MIRÓ I ALAIX, M.T. (1988). «Restes ibèriques al carrer Caputxins (Tarragona)». *Butlletí Arqueològic*, èp. V, (anys 1984-85) [Tarragona] núm. 6 i 7, p. 3-10.
- PUCHE, J.M. [en premsa]. «Sobre un conjunt amb ceràmica calena decorada i terracotes trobat a Tarragona. Un possible lloc de culte a la Tarraco Republicana.» *Revista d'Arqueologia de Ponent* [Lleida], núm. 7.
- RUIZ DE ARBULO, J. (1990). «El foro de Tarraco». *Cypsela VIII*. Girona. P. 119-138.
- SÁNCHEZ REAL, J. (1973). «Los enterramientos romanos de la Via Augusta». *Butlletí Arqueològic*. Tarragona.
- SÁNCHEZ REAL, J. (1990). «La vía Augusta i el puente del Francolí». *Butlletí Arqueològic*, èp. V (anys 1988-1989) Tarragona, núm. 10 i 11, p. 135-168.
- SANMARTÍ-GREGO, E. (1993). «Urbanización y configuración territorial del noroeste de la citerior durante la época romano-republicana». A: *La ciutat en el món romà. Actes del XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica*. Vol. 1. Tarragona.
- SERRA VILARÓ, J. (1932). *Excavaciones en Tarragona*. Memòria presentada a la Junta superior de Excavaciones, núm. 116. Madrid.
- TED'A (1987). *Els enterraments del parc de la ciutat i la problemàtica funerària de Tàrraco*. Memòries d'excavació 1. Tarragona.
- TED'A (1990). «El pas de la Via Augusta per la Mansió de Tàrraco». *Butlletí Arqueològic*, èp. V, (anys 1988-1989) Tarragona, núm. 10 i 11, p. 123-134.
- TERRÉ, E. (1990). «Una aproximació a l'ocupació suburbana de Tàrraco». A: *Acta Arqueològica de Tarragona*, III (1989-1990). Tarragona. P. 47-55.